

JOIES GRECO-ROMANES DE L'ESTANYOL (GIRONA)

LA TROBALLA

Fou el meu amic, el malaguanyat arquitecte gironí Rafel Masó i Valentí, qui em va parlar per primera vegada de l'existència d'aquestes joies antigues. Ell les va conèixer per haver-les vist portar en una festa per una de les senyores de la família Cendra-Homs. Als seus ulls d'artista i enamorat de les antiguitats li cridaren tot seguit l'atenció i, amic d'aquella senyora, va preguntar-los d'on procedien. Passats bastants anys, vers 1933, em comunicà la seva existència i va fer-me l'honor de presentar-me el seu propietari, el senyor Tomàs de Cendra, qui tot seguit va oferir-se a posar-les a les meves mans per a poder-les estudiar detingudament. Primerament, la mort del Sr. Masó; després, la guerra civil. Fou un cop aquesta finida que, casualment, ens assabentàrem de la mort del senyor Cendra, esdevinguda el dia 29 de novembre de 1938 a l'Hospital de Girona, on es trobava detingut, víctima de maltractaments. Durant dos anys no ens ocupàrem més de l'afer, fins que el 1945, repassant notes antigues, en trobar una referència de les joies de l'Estanyol, procuràrem reprendre el fil trencat per aquells esdeveniments. Amb aquesta finalitat, el 9 de setembre vàrem escriure una lletra a la senyora Dolors Homs Burés, que en l'esquela del Sr. de Cendra figurava com la seva vídua. Aquesta senyora tingué la gentilesa de fer-nos contestar, amb data de 25 d'octubre, pel seu nét Manuel Feliu i Cendra el qual ens digué que l'actual posseïdora de les joies era la seva mare, la senyora Lluïsa de Cendra de Feliu, en nom de la qual s'oferia a facilitar-nos totes les dades per a l'estudi. Efectivament els senyors Feliu-Cendra, amb tota gentilesa, ens han donat tota mena de facilitats per a la nostra tasca, cosa per la qual els en regradem vivament.

Les joies trobades eren tres collars i un anell, dels quals actualment es conserven només dos dels collars.¹

L'estudi d'aquestes joies, amb vistes a la seva filiació i datació, es pot fer a base de l'examen de tres elements: la cadena dels dos collars, els petits penjolls del número 1, el gran penjoll del número 2. Com veurem, encara que d'aquest examen traurem una impressió general sobre els dos collars, no es poden donar moltes precisions pel coneixement imperfecte que tenim de la filiació i datació de la joieria antiga,² en la qual algunes solucions tècniques foren utilitzades durant llargs segles i en llocs molt diversos, perdent per aquestes causes gran part de la seva vàlua com a elements de filiació i datació.

1. La pèrdua de l'altre collar i l'anell es produí com a conseqüència de les malvestats de la guerra civil. Els senyors Feliu de Cendra guardaven les noves joies en una caixa del Crèdit Lyonnais, de Barcelona. Segrestades les caixes i obertes, encara es pot considerar miraculós que s'hagi conservat part del tresor de l'Estanyol. Acabada la guerra, els dos collars conservats foren trobats a Figueres, en un dipòsit contenint altres infinitats d'objectes procedents de l'espoliació de les caixes dels bancs, en un paquet en el qual anava inscrit el nom del banc de procedència i el dels propietaris de la caixa. Resulta vertaderament estrany que el conjunt no hagués desaparegut tot o no s'hagués conservat íntegrament; però aquest és el fet. Els senyors Feliu de Cendra, que professen, com és lògic, una gran afeció per aquestes joies, no s'han manifestat propicis a facilitar la seva incorporació a un museu públic i prefereixen conservar-les en el seu poder. Precisament llur cultura, de la qual han donat bona mostra en la relació que hem tingut amb ells per a fer aquest estudi, creiem que ens autoritza a lamentar la seva decisió, de la qual esperem que algun dia revindran. Per una banda, en aquests temps d'inseguretat, creuríem aquests objectes més ben preservats en un museu que no en mans privades, per amoroses que en siguin. Fins ara, els objectes d'art que figuraven en les col·leccions públiques han estat molt més respectades que aquells que estaven en mans de particulars, els quals si s'han salvat en gran nombre ha estat principalment per l'acció dels museus que han procurat recollir-los a voltes en circumstàncies ben difícils. Si, per exemple, les joies de l'Estanyol, tot i seguir en mans dels seus propietaris, haguessin estat catalogades en el patrimoni artístic, cosa que pel seu gran valor artístic i arqueològic en són ben mereixedores, no s'haurien, en part, perdut, doncs els serveis artístics i arqueològics, que no deixaren de funcionar ni un dia, no les haurien oblidades ni en aquell moment. Per altra banda, és penós sostreure, sense ocasionar grans molèsties als seus posseïdors, objectes d'aquesta naturalesa de la contemplació dels estudiosos i amateurs.

2. La indigència bibliogràfica de les nostres biblioteques és vertaderament aclaparadora fins al punt que per a escriure aquestes ratlles ens hem hagut de valdre gairebé d'un sol llibre especialitzat, el conegudíssim *Catalogue of the jewellery Greek, Etruscan, and Roman in the Departments of Antiquities*, British Museum, de F.H. Marshall, Londres, 1911, que encara que és un llibre de primer ordre, ja de data un xic reculada, per bé que, com tots els inventaris ben fets i abundantment il·lustrats, té una perennitat que manca a les obres destinades a les grans síntesis. Per a la joieria indígena peninsular, consultar la monografia de Julián San Valero Aparisi, *El tesoro preimperial de plata de Drieves (Guadalajara)*, Madrid, Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas, Informes y memorias, n° 9, Madrid, 1945. Inútil veure les obres generals, en les quals, com de costum, no es troba res interessant. En canvi, consultar els magnífics articles del *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, de Charles Daremberg i Edmond Saglio [hi he posat el títol complet i hi he afegit els noms dels dos autors], com el de G. Karo (*Monile*) i d'altres, també de redacció molt antiga. En les monografies d'excavacions que hem pogut consultar no hem pogut trobar paral·lels tan clars com els que ofereixen les vitrines del British descrites per Marshall. Com és costum nostra, però, la finalitat principal que ens proposem és presentar uns materials inèdits perquè puguin ésser incorporats al conjunt general de les troballes.

LES CADENES

Són d'igual tipus en els dos collars, formades d'anelles un xic més grosses en el número 1 que en el 2, de la mateixa manera que el fil usat en el primer és quelcom més gruixut que l'usat en el segon. Les anelles del primer tenen uns 4mm de diàmetre i les del segon no arriben als 3mm, 0,7mm i 0,4mm respectivament, però totes dibuixen la mateixa forma de 8 doblegat, unint-se les unes a les altres en la forma que queda clarament visible en el dibuix adjunt. Aquest tipus de cadena no el trobem mai usat a la joieria indígena i, en canvi, és abundantíssim en la grega i romana, però en un període de temps dilatadíssim que va des de l'època micènica fins a l'Imperi romà avançat,³ de manera que si és un element que té importància per a la filiació manca d'ella per a la cronologia.

FIGURA 1. — Dibuix de la cadena dels collars.

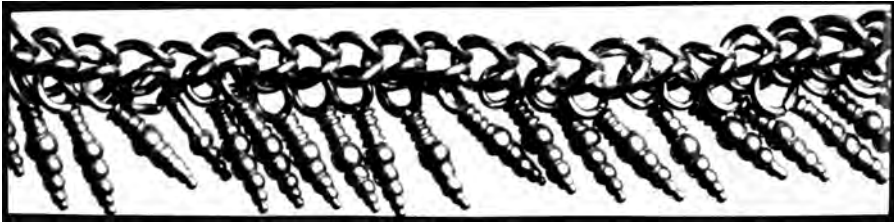

FIGURA 2. — Detall del collar 1.

3. Vegin-se infinits exemples a Marshall, obra citada: entre els més antics els n. 746, 752, 766, procedents dels tresors d'Àgina, i entre els més moderns els n. 2727 en un collar que porta per penjoll una moneda de Marc Aureli Sever Alexandre (222-235). De totes maneres, hi ha petites diferències entre els diferents exemplars d'aquest tipus de cadena, especialment quant a llur finor, en la manera com estan doblegades les anelles i detalls de la mateixa forma que aquestes, però l'estudi d'aquestes variants que per la petitesa de les anelles s'ha de fer a la lupa, no resulta possible en la majoria de les reproduccions a la mateixa mida dels objectes més reduïts que acostumen a donar els llibres. Fins en les fototípies de Marshall és molt difícil o impossible.

FIGURA 3. — Collar 1.

ELS PENJOLLS DEL COLLAR 1

Són en nombre 75 i tenen una llargada mitjana de 9mm. Una anelleta circular els enganxa dintre dels lòbuls de les anelles de la cadena i vénen a continuació quatre petits discs i després cinc diminutes esferes en degradació de la més grossa a les més petita, que és un granet de menys de mig mil·límetre de diàmetre. Els discos semblen fets a torn i les esferes, fins i tot les més petites, semblen més grosses que el granet usat en el granulat, soldades les unes a les altres amb una tècnica semblant a la que permetia enganxar les superfícies llises del dit granulat.

No hem trobat paral·lels exactes a aquests penjolls. Els que tenen certs collars procedents de tombes de Kyme a l'Eòlia datats en el segle III a. JC⁴ cauen evidentment dintre del mateix cercle, però no són ben iguals. Observem ara que aquests penjolls tenen un evident parentesc, com veurem, amb les terminacions inferiors del gran penjoll del collar 2, cosa que interessa remarcar.

4. Marshall, loc. cit., loc. cit. n. 1943 a 1948. Els més semblants els anomena *spear-heads*, denominació que no és exactament aplicable als nostres.

ELS FERMALLS

El del collar 1 és modern i el del collar 2 no ofereix particularitat remarkable. Consisteix en una banda amb dues anelletes unides per un fil retort, la una agafada a la darrera anella i l'altra destinada a rebre l'altra peça del fermall. Aquesta, unida també a la darrera anella del collar de la part corresponent per una anelleta circular, forma un simple ganxo llis molt allargat amb el corresponent fil retort per a unir-los. És un tipus de fermall simple que té paral·lels en llocs i èpoques dilatadíssims.

EL PENJOLL DEL COLLAR 2

És l'element més interessant per a l'estudi. És una peça en forma de creixent, de 32mm de llargada màxima. El revers és una simple planxa d'or treballada a martell per a donar-li el gruix i extensió cercades. L'anvers està presidit per un granat de la mateixa forma de creixent, subjectat per mitjà de dents triangulars i rodejat per una sèrie de cordons de filigrana, en nombre de dos en la part inferior i de quatre en el gran arc del cercle superior: En aquest encara hi ha després un cercle format de petits discs. Tot el conjunt ve emmarcat exteriorment per triangles o crestes recobertes de granulat. Les puntes del creixent es prolonguen per mitjà de sengles apèndixs formats de petites esferes soldades que recorden clarament els penjolls del collar 1. La unió d'aquests apèndixs al creixent es fa per mitjà de discs recoberts d'una anella granulada. Per fi, com sortint d'aquests discs i prolongant-se fins als angles del granat hi ha a cada costat unes petites fulles de vores ondulades el nervi de les quals és en filigrana. El treball és de remarkable perfecció tècnica i dóna per resultat un objecte bell i sumptuós.⁵

Existeixen paral·lels exactes d'aquest ornament que permeten una determinació cronològica i cultural bastant precisa. Pel que fa al punt de vista cultural, tots aquests paral·lels es troben en l'art clàssic i, en canvi, res trobem de semblant en l'art ibèric o cèltic (*hallstättic* o *posthallstättic* de la Península, seguint la terminologia de Bosch-Gimpera, o ferro cèltic i ibèric, seguint la de Martínez Santa-Olalla). Certament ni la filigrana ni el granulat

5. Algunes de les crestes amb granulat estan trencades. Tots els elements descrits, com és natural, són petitíssims i el seu estudi sols es pot fer a la lupa o per mitjà de fotografies molt ampliades com la que publiquem. En general, tot estudi seriós de joies ha de fer-se en aquesta forma: el simple examen visual no permet apreciar detalls i en les fotografies a mida natural, reproduïdes per mitjà de fotogravat i fins de fototípa, es perden tots els detalls.

FIGURA 4. — Collar 2.

són desconegudes en aquestes arts. A Drieves, a l'arracada de Santiago de la Espada (Jaén) i en altres llocs en tenim bones mostres d'«excepcional qualitat tècnica», com diu Santa-Olalla referint-se a la darrera,⁶ però nosaltres ens referim a la forma concreta de creixent presidit per un granat i rodejat per successives filigranes i una cresteria exterior amb granulació. En l'art clàssic tenim el mateix objecte, formant la part central de diverses arracades trobades en excavacions antigues a Vulci (Etrúria), datades a mitjans del segle III a. de l'Era. La similitud arriba al punt de portar en les puntes del creixent els mateixos apèndixs fets de petites esferes soldades. Un altre paral·lel exacte el trobem en unes arracades procedents de Sardenya,⁷ trobades, sembla, en una tomba, però respecte a la data de les quals hi ha poca concordança entre els que les han publicades, bé que Marshall fa remarcar la seva absoluta similitud amb les que hem esmentat abans, ço que en tot cas només pot explicar-se per una llarga perduració del tipus. Un altre penjoll similar (encara que no tan exactament igual al nostre com els esmentats, ja que el granat central és substituït per dues perles piriformes i manquen les crestes exteriors amb granulació), suspès a la part central d'un collar, fou trobat en una tomba prop de Damasc, a Síria, datada en el segle I després de l'Era. En realitat, totes aquestes dades les hem de considerar molt imprecises, per correspondre les troballes a excavacions antigues no científiques. Aquestes joies en elles mateixes no són elements prou precisos per a donar una data exacta, ha d'ésser el mateix material acompanyant en les tombes quan procedeixen d'enterraments el que ha de datar-les a elles, i aquest no el coneixem. Per altra banda, és un fet que la joieria romana és una prolongació, per imitació, de la joieria hel·lenística, i fins els mateixos objectes en or artísticament treballats poden ésser usats en períodes dilatats de temps, gràcies a la inalterabilitat del noble metall.

CONSIDERACIÓ FINAL

Les joies de l'Estanyol aparegueren en un medi arqueològic romà, però no en cap tomba, sinó en un amagatall, on pogueren quedar soterrades durant molt temps, dintre de la mateixa època romana. La forma casual de la troballa, els llargs anys transcorreguts des que tingué lloc, la mort de les persones que l'efectuaren, tot plegat ens priva de detalls que podrien ésser de gran

6. Sobre aquest exemplar de gran interès vegeu Marshall, n. 1677, 1678 i 1681.

7. Marshall, n. 2356-2357.

interès per a la seva datació, ja que la filiació clàssica creiem que és clara. El seu caràcter, hel·lenístic més que romà, ens faria pensar en els segles III-II a. de l'Era, com el moment de la seva fabricació en tallers extrahispans. Adquirides per un íber acabat o portades per un romà, pogueren ésser usades molt de temps, fins a ésser amagades en un moment de perill, la data del qual resulta completament imprecisable.

JOSEP DE C. SERRA I RÀFOLS